

OSMANLILAR DÖNEMİNDE YAYGIN DİN EĞİTİMİ FAALİYETİ OLARAK HUTBELER

Doç. Dr. Zeki Salih ZENGİN

Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi
Din Eğitimi Ana Bilim Dalı
zsalih@cu.edu.tr

ÖZET

Bilindiği gibi hutbe, Cuma namazından önce minberde hatip tarafından yapılan konuşmadır. Aynı zamanda Cuma namazının temel şartlarından birisi olan hutbenin asıl amacı insanları dini konularda bilgilendirmektir. Hutbe, tarihi süreçte hükümlerlik alametlerinden birisi olarak da kabul edilmiştir. Bu nedenle, Osmanlılar döneminde hatiplerin görevlendirilmelerine önem verilmiş ve hatiplerin yetiştirilmesi için II. Meşrutiyet döneminde özel bir medrese de açılmıştır. Hutbeler, Osmanlıların son dönemlerine kadar tamamen Arapça okunmuştur. Diğer taraftan, hutbe metinlerinin neredeyse birbirinin tekrarı biçiminde olduğu görülür. Hutbelerin Arapça okunması, bu dili bilmeyen halkın, okunan hutbede verilen mesajı anlamamasına neden olmuştur. Sonuç olarak, bu dönemde hutbe, dini bilginin insanlara ulaştırılma vasıtası olarak değil, Cuma namazının bir şartının yerine getirilmesi olarak görülmüştür. Bütün bunlar, yaygın din eğitiminin bir parçası olan hutbelerden yeterli ölçüde yararlanılamamasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, yaygın din eğitimi, hutbe, hatip.

ABSTRACT

As it is known, khutba is a speech delivered by khatib before Cuma prayer on minbar. Main purpose of khutba, one of the basic principles of the Cuma prayer at the same time, is to inform the people about religious issues. Khutba has been also accepted as one of the sovereignty symbols in the historical process. This is why, it is considered important to appoint khatibs (preachers) in the Ottoman period and a special madrasa was established for education of them in the period of Meşrutiyet II. Khutbas were completely delivered in Arabic until last times of Ottomans. On the other hand, khutbas had approximately repetitive texts. People, who did not know Arabic, could not understand the message given khutbas because of delivering them in Arabic. In conclusion, in this period khutba was not regarded as means of information about religious knowledge for people but performing one of the principles of the Cuma prayer. All these factors were the reasons for not profiting from khutbas, a part of informal religious education, as much as needed.

Keywords: Ottoman, informal religious education, khutba, khatib.

Giriş

Hutbe, Arapça'da, söz söylemek, hitabetmek, konuşmak anlamına gelen **خطب** kelimesinden türetilen, bir topluluk karşısında veciz ve beliğ nitelikte konuşma yapmak anlamına gelen bir terimdir. İslam geleneğinde daha çok, kutsal gün olarak kabul edilen Cuma günü kılınan namazdan önce veya Bayram namazlarından sonra minber adı verilen yerde yapılan konuşmaya verilen addır. Hutbe, rastgele yapılan bir konuşma değil; aynı zamanda bir ibadettir. Bu nedenle hutbenin şekli (formal) tarafı, yani hangi esaslara göre ve nasıl yerine getirileceği dini esaslar çerçevesinde belirlenmiştir. Hatibin, hutbenin şekli tarafı yanında belagat/retorik esaslarına da uyması gerekir. Bu durumda hutbe, ibadetle ilgili olarak Allah'a hamd ve dua, bununla birlikte aynı zamanda öğüt (mev'ize) kısmını da içeren bir konuşmadır. Öğüt vermek, nasihat etmek anlamına gelen ve yine camilerde halka yönelik olarak yapılan vaaz ise bu yönü ile hutbeden farklıdır. Vaaz, Cuma ve bayram günlerinde yerine getirilmesi gereken ibadetin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaz¹.

Hutbeler, yaygın nitelikte bir din eğitimi faaliyeti olarak kabul edildiğinde doğal olarak öncelikle içerik ve kullanılan dil açısından birtakım özellikleri taşıması gerekecektir. Öncelikle kullanılan dilin anlaşılması yanında, yer verilen konuların da aydınlatıcı ve tatmin edici olması gerekir. Diğer taraftan camiye, farklı gelişim ve bilgi düzeyinden insanların geldiğine bakılarak, bütün bu kesimler için yaklaşık/ortalama bir seviyenin de ayarlanması gerekir.

Her ne kadar dini bir vecibe ise de aynı zamanda dini ve sosyal anlamda eğitim yönü ön plana çıkan hutbeler, özellikle VIII. asırda Abbasiler döneminden itibaren siyasi hâkimiyetin sembollerinden birisi olmuştur (Baktır, 1998:426).

Osmanlı dönemine ait, hatipler ve hutbelerle ilgili fazla çalışmanın bulunmadığı, tespit edebildiklerimizin de daha çok son dönemlere ait olduğu görülmektedir². Osmanlıların daha önceki dönemlerine ait çok sayıda hutbe mecmuası bulunmasına rağmen bunların bilimsel yöntemlerle incelendiği çalışmalara rastlanmamaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı döneminde hatiplerin yetiştirilmesi ve görevlendirilmesi konusu yanında, özellikle hazırlanan hutbe mecmualarının içeriğinin incelenerek din eğitiminin tarihi boyutuna katkıda bulunulması hedeflenmektedir. Din eğitimi tarihimiz açısından önemli birer kaynak olan bu mecmuaların incelenmesinin, alana önemli katkılar getireceği, en azından gün yüzüne çıkmasını sağlayacağını düşünüyoruz. Bu amaçla özellikle Süleymaniye Kütüphanesinde yer alan hutbe mecmuaları incelenmeye çalışılmıştır. "Mecmua-i Hutbe-i Şerif", "Mecmua-i Hutbe", "Hutbe Mecmuası", "Kitab-ı Hutbe" adlarıyla hazırlanan ve bir kısmı yazma olan bu eserlerin tamamının Arapça olduğu görülmektedir.

Çalışmamızda, yaygın din eğitimi faaliyeti olarak hutbelerin ve hutbe mecmualarının incelenmesine geçmeden önce Osmanlı döneminde hatiplerin

¹ Yaygın din eğitimi faaliyeti olarak vaazlar hakkında bilgi için, bkz. Doğan (1999); Bayraktar (1997).

² Bu konuda yapılan önemli çalışmalar için, bkz. Doğan (1998); Yazıcı (1998). Hutbelerle ilgili olarak Batı'da yapılan bir araştırma ve değerlendirmesi için, bkz. Präter (1997).

yetiştirilmeleri ve görevlendirilmeleri konusuna temas etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

A. Osmanlılar Döneminde Hatiplerin Yetiştirilmesi ve Görevlendirilmesi

Osmanlılarda son dönemlere kadar din görevlilerinin ayrıca yetiştirildiği kurumlar bulunmamaktadır. Medreseler, diğer fonksiyonları yanında, hatipler de dahil din görevlilerinin yetiştirildiği başlıca kurumlardır. Medrese eğitiminin yeniden düzenlendiği II. Meşrutiyet döneminde, genel eğitimin yanı sıra, özellikle din görevlilerinin yetiştirildiği müstakil medreselerin kuruldukları görülmektedir. Bunlar arasında, *İmam ve Hatipler ile Ezan ve İlahi* olmak üzere iki bölümden müteşekkil olarak 1913 yılında kurulan *Medresetü'l Eimme ve'l Hutebâ* zikredilebilir (Ergin, 1977:163). Bu medrese daha sonra *Medresetü'l Vâizîn* ile 1919 yılında *Medresetü'l İrşad* adıyla birleştirilmiş ve *Vaizîn* ile *Hutebâ ve Eimme* adlarıyla iki şubede faaliyetini sürdürmüştür¹. Ancak bu girişimden, hem I. Dünya Harbi'nin devam ettiği dönemde gerçekleşmesi hem de savaştan sonraki olumsuz şartlar nedeniyle beklenen neticenin alınmadığı anlaşılmaktadır. Ahmet Hamdi Bey'in 1923 yılında Şer'îye Vekaleti Tedrisat Müdür-i Umumiliği görevi esnasında hazırladığı raporda, Medresenin ilk açıldığı dönemde kabul edilen 150 talebenin, henüz eğitimlerini tamamlamadan harp nedeniyle askere alınması ve büyük çoğunluğunun şehit olması yüzünden talebe sayısının iyice azalarak² bir yıl kadar kapalı kaldığı, kurulduğu tarihten itibaren mezun olan talebe sayısının 40 olmasına rağmen ancak 7-8 kişiye görev verildiği belirtilerek, kurumun verimli hale gelebilmesi için maddi sıkıntılarının giderilmesi yanında programının yeniden düzenlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Ahmet Hamdi, 1339:142-144).

Osmanlılar döneminde eğitim ve bayındırlık hizmetleri için tesis edilen kurumlarda olduğu gibi, ibadet mekanı olarak inşa edilen cami ve mescitlerin hem bakım ve onarım giderleri hem de imam, hatip, müezzin ve karyum gibi görevlilerin ücretleri vakıflar aracılığı ile karşılanmaktadır. Söz konusu görevlilerin atanmalarında vakıf şartları belirleyici niteliktedir, ancak görevi yerine getirebilecek yeterliliğe sahip olmak temel şart olarak daima aranmaktadır. Diğer taraftan atamanın gerçekleşebilmesi, mutlaka "berat" verilmesine bağlı tutulmuştur.

Atama şartları arasında, hatibin meslekî yeterliliğe sahip olması ve atanan hatibe berat verilmesi daima söz konusu edilmekle birlikte, gelenek olarak uygulanan bu usulün, nizamname biçiminde yazılı hukukî düzenlemeye bağlanması Tanzimat döneminin sonlarına doğru gerçekleştirilmiştir. "Cihet" ya da çoğulu "cihât" olarak adlandırılan vakıf görevlerine, yapılacak atamalarla ilgili esasların belirlendiği "Tevcih-

¹ *Ceride-i İlmîye*, 5. Sene, Aded: 51, Rebiülevvel 1338 (Kasım 1919), s. 1239.

² İstanbul Müftülüğü Arşivi'nde 2339 numarada kayıtlı, 1333/1917 tarihli ve "Medresetü'l Huteba Talebesinin Künye Defteri" adlı defterde verilen bilgilere göre, medresenin Huteba ve Eimme Şubesinden 27 Ağustos 1333 (27 Ağustos 1917) tarihinde 21, 15 Eylül (15 Eylül 1918) tarihinde ise 2 kişi mezun olmuştur. Medresetü'l Eimme ve'l Huteba'nın Medresetü'l İrşad ile birleştirilmesinden kısa bir süre önce, medresede sadece 9 talebenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. *Ceride-i İlmîye*, 5. Sene, Aded: 48, Zilkade 1337 (Temmuz 1919), s. 1515.

i Cihât Nizamnamesi” adını taşıyan hukukî düzenlemelerin ilki 1870, ikincisi ise 1873 yılında yapılmış, aynı yıl ayrıca bir talimatname de hazırlanmıştır¹. Bu konuda en kapsamlı ve son düzenleme 1913 yılında yapılmıştır². Nizamnamelerde getirilen esaslar – temelde – gelenekte zaten var olandan farklı değildir; ancak nizamnamelerin hazırlanması, hem uygulamada birliği hem de yeterlilik gibi yoruma açık bir tanımlamanın, sınav yoluyla objektif olarak tespit edilmesini sağlamıştır.

Söz konusu nizamnamelerin hazırlanmasından daha önceki dönemlerde, hem vakfiyelerde hem de atamalarla ilgili belgelerde, hatibin yeterliliğinin tespit edilerek berat verilmesi daima gerekli görülmüştür. Görevlilerin atanmasının belirli şartlara bağlandığı vakıflarda, vefat eden babanın görevinin, görevi yerine getirebilecek yeterliliğe sahip olduğu, imtihanla belirlendiği takdirde öncelikle oğlu veya kardeşine verilmesi usul olarak kabul edilmiştir³. Bu uygulama daha sonraki dönemlerde de devam etmiş, hazırlanan nizamnamelerde, ölen cihet sahibinin oğlu henüz küçük bile olsa 20 yaşına gelinceye kadar hakkı saklı tutulup, meslekî yeterliliğe sahip olduğu takdirde kendisine verilmesi kural olarak benimsenmiştir⁴. Vefat eden görevlinin oğlunun bulunmaması ya da görevi yerine getirebilecek yeterliliğe sahip olmaması durumunda, hatiplik görevi bir başkasına intikal edebilmektedir⁵. Bu göreve sahip olabilmek için medrese tahsilinin bitirilmiş olmasının şart olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, bu göreve henüz medresede öğrenimine devam eden talebelerin de atanabildikleri görülmektedir⁶.

¹ Nizamname ve talimatnamelerin metinleri için, bkz. Tevcih-i Cihât Hakkında Nizamnamedir, 8 Zilkade 1286 (9 Şubat 1870), *Düstur* (2), Birinci Tertip, s. 177-179; Tevcih-i Cihât Nizamnamesidir, 10 Safer 1290/26 Mart 1289 (9 Nisan 1873), *Düstur* (3), Birinci Tertip, s. 500-504; Tevcih-i Cihât ve Müteferriâtı Hakkında Talimatname, 9 Rebiülahir 1290 (6 Haziran 1873), *Düstur* (3), Birinci Tertip, s. 504-509.

² Bkz. Tevcih-i Cihât Nizamnamesi, 2 Ramazan 1331/23 Temmuz 1329 (5 Ağustos 1913), *Düstur* (5), İkinci Tertip, s. 608-617.

³ 1257/1841 tarihli belgenin eklerinden Yenice-i Vardar Kazasına tabi Festan köyü el-Hac Ahmet Camiinde yevmiye 4 akçe vazife ile imamlık ve hatiplik görevini yerine getiren Ali Halife'nin vefatı üzerine yerine imtihanla Çelebi oğlu Abdülkadir Halife'nin geçmesi kararlaştırılarak, hatiplik görevi için izin istenmektedir. Bk. BOA. Cevdet Evkaf, No: 28047. Yine Medine'de, Muhsin-zade Şeyh Ömer Efendi'nin hatiplik görevi, oğlu Abdurrahman Efendi'ye verilmiştir. Bk. BOA. İ. DH., No: 101700, 15 Muharrem 1286 (27 Nisan 1869). Ayrıca, bkz. Beydilli (2001: 4, 33, 34, 45, 46; Savaş (1992: 95).

⁴ Tevcih-i Cihât Hakkında Nizamnamedir, *Düstur* (2), mad. 1,3,4,10; Tevcih-i Cihât Nizamnamesidir, *Düstur* (3), mad. 5,6,11.

⁵ Medine imam-hatiplerinden Mustafa Efendi'nin vefatı üzerine hatiplik görevinin bir başkasına, imamlık görevinin ise oğluna verilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz. BOA. İ. DH. No: 45442, 19 Cemaziyevvel 1289 (25 Temmuz 1872).

⁶ 1290/1873 tarihli bir belgede, talebe-i ulumdan Kasım Efendi'nin, uhdesine tevcih olunan hatiplik görevinden dolayı Evkaf-ı Hümayun'a “Kalemiye” adıyla ödemesi

Nizamnamelerde yer alan bilgilere göre göreve atanmada yeterlilik esastır. Belirli bir tahsili gerektiren ve “cihât-ı ilmiye” olarak belirlenen müderrislik, imamlık ve hatiplik gibi görevlere atanacak adayların yeterliliği ise imtihanla tespit edilmektedir¹. Son hazırlanan nizamnamede imtihanın hangi esaslara göre yapılacağı belirtilmektedir. Buna göre İstanbul’daki imtihanlar Meşihat’tan iki, Evkaf’tan bir, taşrada ise belde kadısının başkanlığında müftü ve ulemadan üç kişiden oluşan komisyonlar tarafından yapılacak ve adaylara Halebî adlı eserden beş satırdan aşağı olmamak üzere belirlenen ibare hareketlendirilerek tercüme ettirilecek, ibadet ve nikah konularından beş, Kelam ve Tecvid’den ise üçer soru sorulacak, ayrıca Kur’an’dan bir parça (aşır) da okutulacaktır². Getirilen sınav usulü, atanacak görevlinin belirlenmesinde, daha önce görülen bazı suistimalleri de engellemiştir³.

Hatiplere, bu görevi yapabileceklerini belirten yazılı izin belgesi niteliğini taşıyan beratın mutlaka verilmesi üzerinde ciddiyetle durulmuştur. 1841 tarihli bir belgede, ölüm nedeniyle boşalan imamlık ve hatiplik görevleri için belirlenen adayın hatiplik görevine başlayabilmesi “izn-i şahaneyeye mütevakkıf olduğundan” berat talep edilmektedir⁴. İfadeden, söz konusu beratın, görevin resmîyetini belgelemenin ötesinde, bizzat padişah tarafından verilmesi ve onun izninin alınması anlamını taşımaktadır ki, bu da hatiplik görevine verilen önemi göstermektedir. Bununla ilgili belgeler, konunun ne kadar ciddiye alındığını ortaya koymaktadır. Nitekim, Halep Valisi tarafından yazılan bir yazıda, vilayete bağlı İdlîb kasabasındaki Cuma camisinde görevli hatibin beratının olmadığına ulaşıldığı, bu yüzden kılınan namazların sıhhatinin ulema arasında tartışmaya neden olduğu belirtilerek resmi makamlardan ne yapılması gerektiği hakkında bilgi istenmektedir. Konu ile ilgili olarak Meşihat’tan alınan bilgi ve diğer kurullarda görüşmenin sonucunda verilen cevapta, namazın sıhhati konusunda tartışmaya mahal olmadığı, söz konusu hatip için beratın verileceği belirtilerek, bunun için gerekli işlemin başlatılması istenmektedir⁵. Yine, Konya Valiliği’ne hitaben gönderilen başka bir belgede, Bozkır Kaymakamı’nın Ramazan bayramını bir gün

gerekten vergiden muaf tutulmasını istemektedir. Bkz. BOA. Ayniyat Defterleri No: 980, s. 32

¹ Tevcih-i Cihât Hakkında Nizamnamedir, *Düstur* (2), mad. 8; Tevcih-i Cihât Nizamnamesidir, *Düstur* (3), mad. 9.

² Tevcih-i Cihât Nizamnamesi, *Düstur* (5), mad. 8, 33.

³ Tanzimat’tan sonra hazırlanan askerlik görevi ile ilgili olarak hazırlanan kanunun 14. ve 15. bendlerinde, müderrislik gibi ilmiye görevlileri yanında imam ve hatip gibi dini görevleri yerine getirenlerin de askerlikten muaf tutulacakları belirtilmiştir. Bkz. Çadırcı (1985:59-75). Ancak, tanınan bu hakkın kimi zaman suistimal edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1860 tarihli bir belgede, hatiplerin görevlendirilmesinde yeterlilik şart olmasına rağmen, askerlik çağında olan bazı kimselere, “mücerred askerlikten kurtulmak için” ehil ve erbab olmadıkları halde bu görevlerin verildiğinden söz edilmektedir. Bkz. BOA. A.MKT.UM. No: 415/9, 19 Zilhicce 1276 (8 Temmuz 1860).

⁴ BOA. Cevdet Evkaf. No: 28047, 1257 (1841).

⁵ BOA. A.MKT.MVL. No: 31/85, 11 Zilkade 1266 (18 Eylül 1850).

önceden başlatıp, görevli olmayan birisine hutbe okuttuğunun tespit edildiği bildirilerek, gerekli işlemin yapılması istenmektedir¹. Kahire'den gönderilen diğer bir yazıda ise Hidiv'in kendi adına hutbe okutmaya teşebbüs ettiği, böylece halifeliğin Mısır'a ait olduğu fikrini canlandırmaya çalıştığı ifade edilmektedir².

İmamlık ve hatiplik görevi birlikte yapılabilir; ancak hatiplik için ayrı bir görevlendirmenin yapılması gerekmektedir (Beydilli, 2001:2,23,29,46,90)³. İmamlar gibi hatipler de ehl-i berat olarak vergilerden muaf tutulmuştur (Beydilli, 2001:1). Diğer taraftan saltanat değişikliğinde beratlarının yenilenmeleri((Beydilli, 2001:2-3) veya Padişah'ın, kendi adına hutbe okuyabileceklerine dair hatiplere izin vermesi gerekirdi⁴.

Hatiplerin atanmaları önceleri, vakıf idarecilerinin (mütevelli) Şeyhulislama teklifi ve Padişahın onayı ile yapılırken (Uzunçarşılı, 1988:179,185), daha sonra usulde değişikliğin olduğu, atama teklifinin Şeyhulislam değil, hatibin tahsisatını alacağı yere göre Evkaf veya Maliye Nazırı tarafından yapıldığı görülmektedir. Nitekim 1849 tarihli bir belgede, imam ve hatiplerle birlikte diğer din ve hayır işlerinde görevli olanların (cihat) atanma tekliflerinin, görevliler tahsisatlarını maliye ya da evkaf hazinesinden hangisinden alacaklar ise ilgili nezaret tarafından yapılacağı; ancak Evkaf Nezareti'nin kendi hazinesinden tahsisat alanları ayrıca Maliye Nezareti'ne bildirmesi gerektiği ifade edilmektedir⁵. Bununla birlikte atamaların önemli bir kısmının Evkaf Nezareti'nin teklifi ve Padişahın onayı ile gerçekleştiği görülmektedir. Daha sonraki dönemlere ait diğer belgelere de bakıldığında aynı usulün son dönemlere kadar geçerli olduğu, imamlık gibi hatip tayinlerinin de Evkaf'ın Sadarete teklifi ve Padişahın onayı ile yapıldığı anlaşılmaktadır⁶.

İstanbul'da padişahlar tarafından yaptırılan büyük camilerin (selâtin-i izâm cevami) hatiplerinin, resmi niteliği olan tören günlerinde özel kıyafetler giymeleri

¹ BOA. DH.MKT. No: 1553/34, 4 Safer 1306/27 Eylül 1304 (10 Ekim 1888).

² Bkz. BOA. Y.EE. No: 15/28, 27 Kanunusani 1319 (9 Şubat 1904).

³ Bu konuda ayrıca, bkz. BOA. Cevdet Evkaf. No: 28047.

⁴ Sultan Abdülmecid'in ölümünden sonra Sultan Abdülaziz'in tahta geçmesinin hemen ardından taşradaki bütün vali, kaymakam ve mutasarrıflara, ayrıca İstanbul, Galata ve Eyüp Kadıları ile Üsküdar Naibine gönderilen yazılarda, yeni Padişah'ın, hatiplere, kendi adına hutbe okumalarına izin verdiği bildirilmiştir. Bkz. BOA. A.MKT.NZD. No: 356/72, 19 Zilhicce 1277 (28 Haziran 1861); A.MKT.UM. No: 481/18, 25 Zilhicce 1277 (4 Temmuz 1861); A.MKT.UM. No: 483/42, 3 Muharrem 1278 (11 Temmuz 1861).

⁵ BOA. Cevdet Evkaf. No: 27877, 4 Cemaziyelevvel 1265 (28 Mart 1849).

⁶ Bkz. BOA. Y.A.Res. No: 58/14, 14 Ramazan 1309/30 Mart 1308 (12 Nisan 1892); Y.A.Res. No: 67/10, 11 Rebiülevvel 1311/9 Eylül 1309 (22 Eylül 1893); Y.A.Res. No: 90/110, 28 Şaban 1315/9 Kanunusani 1313 (22 Ocak 1898); Y.A.Res. No: 130/25, 26 Muharrem 1323/17 Mart 1321 (2 Nisan 1905); Y.A.Res. No: 130/86, 20 R. Evvel 1323/12 Mayıs 1321 (25 Mayıs 1905); Y.A.Res. No: 133/27, 15 Şaban 1323/1 Teşrinievvel 1321 (15 Ekim 1905); İ.DH. No: 45442, 19 Cemaziyelevvel 1289 (25 Temmuz 1872); İ.DH. No: 81981, 21 Zilkade 1304/30 Temmuz 1303 (11 Ağustos 1887). Ayrıca, bk. Savaş (1992:95).

kararlaştırılmıştır. Bu camilerin hatiplerinin - tarik meşayihî gibi - tören günlerinde “yakası sırmalı ferace” ve “telli imame” giymelerine ve feracelerinin neftî renkte olması ile ilgili olarak Meşihat’tan yapılan teklif, Meclis-i Vâlâ’da görüşülerek uygun bulunmuştur¹. Bu durum, hatiplik görevine verilen önem ve itibarın bir işareti olarak kabul edilmelidir.

Bir camide hutbenin okunabilmesi, dolayısıyla Cuma namazının kılınabilmesi, resmi makamların iznine bağlı olarak gerçekleşebilmektedir. Cuma namazı bütün camilerde değil, belirlenen camilerde ve merkezi mahallerde kılınmaktadır. Bu nedenle hangi camilerde Cuma namazı kılınacağı, dolayısıyla hutbenin okunacağı, resmi makam tarafından belirlenmekte ya da izin verilmektedir. Hatiplerin atanma tekliflerini içeren belgelerde, öncelikle zaten hutbe okunan camilerde görevlerinden kendi istekleri ile ayrılan (kasr-ı yed veya terk-i hizmet) veya yetersizliği yüzünden görevinden alınan (adem-i ehliyet) kimselerin yerine yeni görevlendirilen hatiplerin isimleri ve görev yerleri belirtilmektedir. Daha sonra Cuma namazı kılınması ve hutbe okunabilmesine yeni izin verilen yerler de zikredilmektedir². İzin verilmesine gerekçe olarak, civarda Cuma namazı kılınan caminin bulunmaması yüzünden halkın zorluk çekmesi gösterilmektedir³. Bunun dışında, özellikle İstanbul’daki selâtin camilerinde de Cuma namazı kılınmaktadır⁴. Hapishanelerde bulunan mescitlere ise, umuma açık olmaması nedeni ile minber konulması, dolayısıyla Cuma namazı kılınması uygun görülmemektedir⁵.

¹ Bkz. BOA. A. AMD. No: 8-78, 25 Receb 1265 (16 Haziran 1849).

² Cuma namazı kılınması ve hutbe okunmasına izin verilen camilerle ilgili olarak, bkz. BOA. A.AMD. No: 1/1, 30 Muharrem 1256 (3 Nisan 1840); A.AMD. No: 1/10, 19 Rebiülevvel 1260 (8 Nisan 1844); A.AMD. No:1/67, 27 Zilkade 1262 (16 Kasım 1846); A.AMD. No: 1/81, 7 Rebiülevvel 1263(23 Şubat 1847); A.AMD. No: 6/53, 24 Muharrem 1265 (20 Aralık 1848); A.AMD. No: 6/87, 2 Rebiülahir 1265 (25 Şubat 1849); A.AMD. No: 7/6, 17 Rebiülahir 1265 (12 Mart 1849).

³ “.....ashab-ı hayratın bina eyledikleri mesacid-i şerifelerin kurb ve civarında eda-yı salat-ı Cuma ve îdeyn olunur cevami-i şerife olmadığından ahalinin eyyam-ı şitâda usret çekmemeleri için mesacid-i mezburenin cami olmaya salahiyetleri olduğundan müceddeden minber vaz’ ve ikame-i salat-ı Cuma ve îdeyne izn-i hümayun-ı şahaneleri erzanı....”

⁴ Padişahlar tarafından yaptırılan bu camilerde Padişah mahfili bulunmaktadır. 1862 tarihli bir belgede, Cerrahpaşa Camii’nde padişah mahfili bulunduğu için burasının da salâtin camii olduğu ve bu nedenle hutbe okunmasının gerektiği belirtilmektedir. Bkz. BOA. A.MKT.NZD. No: 408/84, 24 Ramazan 1278 (25 Mart 1862).

⁵ Hapishane-i Umumi’deki iki camiye Cuma ve bayram günleri hutbe okunması için minber konulması için gerekli işlemin yapılması Padişah tarafından istenmiştir. Bkz. BOA. İ.DH. No: 69739, 11 Rebiülevvel 1300/8 Kanunusani 1298 (20 Ocak 1883). Evkaf Nezareti’nin bu işlemin gerçekleştirilmesi için başlatılan çalışması, daha sonra, bu camilerin Cuma günleri herkese açılması güvenlik açısından mahzur getireceğinden durdurulmuş ve sonuçta hatip tayininden vazgeçilerek iki imamın

Hatiplerin görevlerini yapabilecek niteliklerine sahip olmaları ya da görevleri ile uygun hal ve tavıra sahip olup olmadıkları kadılar aracılığı ile denetlenmektedir¹.

B. Hutbelerin Özellikleri

1. Hutbelerin Dili

Osmanlı dönemindeki hutbelerin Arapça olarak hazırlandığı ve okunduğu görülmektedir. Hutbelerin Arapça okunması öylesine güçlü bir gelenek idi ki başka bir dilde okunması, hatta buna göz yumulması, ciddi biçimde tepkiye yol açabilmektedir. Nitekim 1891 yılına ait bir belgede bahsedildiği üzere, bu kurala uymayan bir hatibi görevinden uzaklaştırmayarak buna göz yuman valinin görevden alınması talebine yol açabilmiştir. Başta müftü ve dersiam olmak üzere 58 imzalı belgede şu ifadelere yer verilmektedir:

“Serkurenâ-yı Hz. Şehriyari-i Cenab-ı Âlisine

Cuma hutbeleri daha zaman-ı saadet-i Hz. Nebeviyye'den ila yevmina hâzâ şarken ve garben lisan-ı azbü'l beyan Arabî üzere kıraat olunmakta olduğu halde buraca birkaç senedir eimmeden birisi, müteveffa Hacı Hasan Efendi'nin kavline teb'an, Cuma hutbelerinde ahaliye lisanları üzere va'z ü nasihat etmesi ve bu da sünnet-i Hz. Nebeviyye müstenid eydüğü iddiasında bulunması üzerine ulema ve ahali beyninde tehassül eden ihtilaf ve müşkilat gittikçe kesb-i tevessü' eylemiş ve nihayetü'l emr hilal-i müşkilat-ı hâss ve âmm olan makam-ı mualla-yı Meşihatpenahiye geçende müracaatla istifia ve istizâh-ı madde edilmişti. Ol babta makam-ı vilayete şerefvarid olan cevabname-i sami-i Meşihatpenahi'de Cuma hutbelerinin her halde lisan-ı Arabî üzere okunması şer'an muktezi olup başka elsine üzerine kıraati kerahet-i tahrime ile mekruh olduğu emr ve iş'ar buyurulmuş ve buna binaen artık ortada iştibah olunacak bir cihet kalmamışken ve akval-i fukahaya ve emr-i meşihatpenahiye muğayir harekette bulunan imamın bundan men'i hükümet-i seniyyeye ait iken vali-i vilayet Bahri Paşa, her ne efsar ve esbaba mebni ise teşebbüsat-ı men'iyede bulunmak şöyle dursun, salifüzzikr emirname-i meşihatpenahiye badi-i emirde ketm ve ihfaya ve heyet-i ilmiyye tebliğ etmeksizin, bir hafta mukaddem buna muteriz olan imama bir suretini suret-i hafiyede i'taya ve bazı vesâyâ-yı muhikkaya cür'eti bi hakk-ı sezâ dikkat ve itina bir madde olmasına mebni dai-i müşarünileyhe müracaat ve mezkur emirname talep edildi. Taleb-i vakıaya binaen gerçi emr-i mezkur meydana çıkarıldı. Bu işe güya bir netice i'tası zımında maslahat, faziletlü naib efendi dailerine tevdi' ve ulema-yı memleket efendi-i müşarünileyhin nezdine azimet olunduyusa da muteriz olan zat, olunan davete icabet etmediğinden başka, yine vali-i ileride şüriş-i dahiliyeden daha büyük bir vak'a-

tayini ile yetinilmiştir. Bkz. BOA. Y.A.Res. No: 20/10, 15 C.Ahir 1300/11 Nisan 1299 (23 Nisan 1883).

¹ Kanunî devrine ait, selh-i Receb 967/Mayıs 1560 tarihli hükümde Padişah, oğlu Selim'in validesinin Ankara'da inşa ettirdiği caminin vefat eden hatibinin yerine geçen yeni hatibin “...ehl-i hevâdur, fîsk ü fücûr üzeredür diyü istima' ...” olduğunu belirterek Ankara Kadısı'ndan bu kimsenin söylendiği gibi olup olmadığını ve görevini yerine getirebilecek ehliyeteye sahip olup olmadığını yazıp bildirmesini istemektedir. Bkz. 3 Numaralı Mühime Defteri (966-968/1558-1560). Özet ve Transkripsiyon, (1993:438).

i elimenin zuhuruna meydan bırakılmamak ve vatanın temin-i istikbaline medar-ı müstakil olmak üzere vali-i müşarünileyhin şimdiden azil ve teb'idiyle müdebbir ve idare-i umur-ı memlekete muktedir bir zatın müsâraaten tayin ve i'zamına müsâraat ve merhamet buyrulması için lütfen....¹”.

Osmanlı dönemine ait tespit ettiğimiz gerek yazma gerekse matbu hutbe mecmualarında yer alan hutbelerin tamamının Arapça olduğu görülmektedir. Hutbelerin amacına bakıldığında, eğitim yönünün çok açık biçimde öne çıktığı tespit edilmektedir. Hz. Peygamber'in gerek Cuma günleri gerekse diğer zamanlarda yaptığı konuşmaların, doğrudan dînî bir konuda ya da içinde bulunulan şartlara göre açıklama ve bilgilendirilmeye ihtiyaç duyulan bir konuya dayandığı görülmektedir. Bu durumda hutbenin amacı, bir ibadet anlayışı ve formatı içerisinde öğüt vermektir. Öğütün amacına ulaşabilmesi ve iletişimin gerçekleşebilmesi için en önemli ve olmazsa olmaz şart ise dildir. Bu takdirde hutbelerde kullanılan lisanın, o toplumun anladığı lisan olması mutlaka gerekecektir. Lisanın, hitabedilen toplumun lisanı olması yanında, ifadelerin açık, sade ve anlaşılabilir olması gerekirken, kimsenin anlamayacağı farklı bir lisanla hutbenin yerine getirilmesi, iletişimin ortadan kalkmasına neden olmakta, böylece beklenen fayda ve amaç gerçekleşmemektedir.

Hutbelerin mutlaka Arapça okunmasının dînî bir gerekçeye dayandırılmasının doğru olmadığı düşüncesindeyiz. Kanaatimizce bu uygulama, özellikle Osmanlı döneminde dinin algılanma biçimine bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlardan birisidir. Kısaca, dine ait olanı anlamak yerine, sorgulamadan peşinen kabul edip öylece öğrenmek ve yerine getirmek olarak tanımlayabileceğimiz bu yaklaşımın sonuçları arasında, din öğretiminin genellikle ilmiyal bilgileri ile sınırlı kalması da zikredilebilir (Kırbaçoğlu, 2002:109-124). Hatta medreselerde otoriteye aşırı bağlılık neticesinde sorgulama ve tartışmaya yer verilmeyip mevcut bilginin aktarılmasına dayalı eğitim anlayışının ortaya çıkması da bu süreç içerisinde sebep veya sonuç olarak yer almış olmalıdır. Bu durumda dine ait olan bilgi ve uygulamaların, gelenek kabilinden, bütün olarak kabulü ve sürdürülmesi anlayışı ortaya çıkmaktadır. Nitekim II. Meşrutiyet yıllarında kaleme alınan bir yazıda, ibadetlerdeki şekilcilik tenkit edilmekte ve hutbeler hakkında şu görüşlere yer verilmektedir:

“Hele Hac'daki Cuma ve bayram namazlarındaki hutbelerin şekl-i zâhirî ve bâtinîleri, tarz ve tertipleri bozulmuş olduğu gibi, mânâ-yı meşrûiyet ve hikmet-i tesisi de tamamıyla ferâmûş edilmiştir. Bugün okunmakta olan hutbelerin şekl-i zâhirî ve tarz-ı tertipleri hadis ve siyer kitaplarında mervî olan hutbe-i me'sureye benzemiyor. Hutbe-i me'surede görülen 'hamd', 'sena', 'temcid', 'şehadet', 'tavsiye bi'l-mukarrebât', 'nehy ani'l-müb'idât' dan hiçbiri hutbelerimizde aynıyla muhafaza edilmemiştir. Bazı Arap uleması tarafından tertip edilmiş hutbeler müstesna olmak şartıyla bizim Türk, Arnavut, Laz vesair müslümanlar tarafından okunmakta olan hutbeler hemen ekseriyet itibarıyla muhdestir. Hatta erkan-ı hutbede bile şekl-i me'sure riayet olunmuyor. Binaenaleyh hutbeler hususunda asırlardan beri dalalette olduğumuzu hatırlamak hatırlatmak vazife-i diniye olsa gerek. Bir de vaktiyle hutbe-i me'surenin ihtiva ettiği 'tezekkür ve tahzir' yani mev'iza kısmı zamana, haline, icabına göre tebdil olunur, hiçbir vakit aynı nakarat, aynı kelimât tekrar edilmezdi. Filhakika hutbe-i me'surenin

¹ BOA. Y.MTV. No: 52/38, 9 Zilhicce 1308/4 Temmuz 1307 (16 Temmuz 1891).

yukarıda söylenen mahzûrâtı bazen, sîga, kelime farkı gibi küçük farklar ile aynen tekrar edildiği halde mev'iza kısmının mebâdî ve mukaddimelerinden ma'dâsı hep zamana, hale hatta mevkiye göre irad olunurdu. Bu mevizalar hâzirûn üzerinde amik bir tesir bırakırdı. Hatta esnâ-yı hutbede fahr-i kainat efendimizin gözleri yaşlanırdı. Ashab-ı kiram hazerâtı da müteessir olurlardı. Zaten bilumum ulema-yı İslam, eimme-i müctehidîn hazerâtı mevizadan maksat tezekkür ve tahzir olduğunu beyan hususunda mütefikler.

Halbuki bugün biz hutbelerimizde bu ciheti katiyen nazar-ı dikkate almıyoruz. Hutbelerin mev'iza kısmındaki tarz-ı meşrûiyet ancak böyle olup bunun hilafı bid'at olacağını hatırlayamıyoruz.

Mevizeden maksat 'tezekkür ve tahzir' olduğunu düşünmeden ahalinin anlamayacağı bir lisan ile, basmakalıp bazı malum olan şeyleri tekrar edip duruyoruz. Ahalinin ekseriyet-i azîmesi bunları anlayamadığından 'tezekkür ve tahzir' maksadı husul bulamıyor. İşte bu bir bid'at demektir. Zaten bizim hutbelerimizde anlayanlar için bile mücib-i ibret olacak sözler söylenmiyor. Bu ise yukarıda arzettiğim vechile fil-i nebevi fil-i ashaba muhalif olup muhdes, bid'at ve binaenaleyh dalalettir.

Şu halde Cuma ve bayram namazlarındaki, hatta halife veyahut vekili tarafından bilumum müslimîne hitaben okunmakta olan hacdaki hutbeleri ıslah etmek yani manen şekl-i aslisine şekl-i me'sûruna ircâ etmekliğimiz lazımdır. Fikr-i acizanemize göre bu hususta iki esasa riayet edilirse maksat hasıl olur. Herhalde hutbeler hususundaki bid'atçılıktan da sırf gramofon gibi okuyup, kovanları gibi dinlemekten kurtuluruz : 1. hutbe hamd, sena, temcid, şehadet kısımları, tercüme edilmek şartıyla, ayet-i kerime hadis-i şerifleri Arapça olarak okunur. Fakat bu hususta sünnet-i seniyyeden ayrılmamak, secî, kafiye hatırı için sekâmet terkiibinden sakınmak iktiza eder. 2. hutbenin 'mev'iza', 'tavsiye bi'l-mukarrebât', 'nehy ani'l-müb'idât', 'dua' kısımları da lisan-ı mahalli üzere irad olunur. Bu suretle hutbenin bu kısımlarından maksut olan cihet de husul bulmuş olur. Zaten hutbenin bu kısımları anlaşılır bir lisan ile irad edilmedikçe hutbe de nâtamam kalır. Bu hal elbet kerahetten hâli olmasa gerek". (Halim Sabit, 1329:274-275)

Osmanlı toplumunda hutbelerin neden Arapça okunduğu konusu üzerinde durmak gerekir. Böyle bir uygulamanın nedenini dine dayandırmanın çok tutarlı olmayacağı göz önüne alındığında, toplum idaresi yanında Arapça ile ilgili birtakım kabullere dayalı anlayışın olduğu ileri sürülebilir. Farklı etnik unsurlardan oluşan Osmanlı toplumunda bu unsurların din temelli olarak tasnif edildikleri bilinmektedir. Bu durumda müslümanlar arasındaki birliğin temel noktalarından birisi de Kur'an lisanı ve aynı zamanda ilim dili olarak kabul edilen Arapça'nın, ortak din dili olarak görülmüş olması yatmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine, 1910 yılına ait, devletin resmi dilinin Türkçe olduğunun vurgulandığı bir belgede, Arapça ile ilgili olarak şu sözlere yer verilmektedir : "Arabî lisanı, lisan-ı dini olmasına binaen bilumum ahali-i İslam için lüzum-ı tahsili derkâr bulunduğundan, mekâtib ve medâriste teshil-i talim ve tedrisi için evvelce bazı tasavvurat var ise de..."¹. II. Meşrutiyet yıllarında, bu konu ile

¹ BOA. DH.MUİ. No: 69-2/1. 17 Şubat 1325(2 Mart 1910). Belgede yer alan bilgilere göre Suriye Valisi, Arapça olarak yayımlanan bir gazetede Arapça'nın da devletin resmi lisanı olduğuna dair bir haber bulunduğunu bildirmekte ve bu konuda

ilgili olarak kaleme alınan bir yazıda “.....Cuma namazlarında irad olunan hutbeler – sırf sünnet-i resule ittiba kasdıyla – lisan-ı Arab üzere tertib edildiğinden...”(Mehmet Emin, 1335:88), ifadesine yer verilmektedir. Yine yukarıda içeriğini geniş biçimde verdiğimiz belgedeki “...Cuma hutbeleri daha zaman-ı saadet-i Hz. Nebeviyye'den ilâ yevmina hâzâ şarken ve garben lisan-ı azbû'l beyan Arabî üzere kıraat olunmakta olduğu halde...” sözleri de aynı anlayışı yansıtmaktadır. Yine bu belgede, hutbelerde kullanılacak lisanın ne olması gerektiğinin Meşihat makamına sorulduğu ve alınan cevapta, Arapça'dan başka bir dille hutbe okumanın tahrime mekruh olduğunun belirtildiği ifade edilmektedir :..... *Ol bapta makam-ı vilayete şerefvârid olan cevabname-i sami-i Meşihatpenahi'de Cuma hutbelerinin her halde lisan-ı Arabî üzere okunması şer'an muktezi olup başka elsine üzerine kıraati kerahet-i tahrim ile mekruh olduğu emr ve iş'ar buyurulmuş....¹*”. Meşihat'ın konuya yaklaşımında son dönemlerde de herhangi bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır (Bk. Yazıcı, 1998:120). Bütün bunlar, hutbelerin Arapça okunmasının, dini gerekçeye bağlı bir gelenek olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Diğer taraftan, Osmanlılarda, dil farklılığı dolayısıyla hutbelerde verilen mesajın dinleyenler tarafından anlaşılmasından doğan mahzurun tamamen göz ardı edilmediği, hutbede ele alınan konunun Türkçe olarak ayrıca açıklanması için “Kürsü Şeyhliği”, “Selâtin Şeyhliği” ya da “Cuma Vaizliği” adıyla diğer bir faaliyetin gerçekleştirildiği görülür. Padişahlar, şehzadeler ve sultanlar tarafından inşa ettirilen ve Cuma namazının kılındığı selâtin camileri adı verilen büyük camilerde görevli vaizlerin, hutbelerde ele alınan konuların Türkçe açıklamalarını yaptığı kaydedilmektedir (Mehmet Emin, 1335:88-89)². Söz konusu bu vaizlerin atanmalarının Şeyhulislamın teklifi ve Padişahın onayı ile yapıldığı görülmektedir³.

açıklama istemektedir. Dahiliye Nezareti tarafından verilen cevapta, yukarıdaki ifadeler yer verilerek, devletin resmi lisanının Kanun-ı Esasi'de de belirtildiği üzere Türkçe olduğu belirtilmektedir.

¹ BOA. Y.MTV. No: 52/38, 9 Zilhicce 1308/4 Temmuz 1307 (16 Temmuz 1891).

² Bu konuda bilgi için ayrıca Pakalın (1993)'in çalışmasındaki “Cuma Vaizi”, “Kürsü Şeyhleri” ve “Selâtin Şeyhliği” maddelerine bakılabilir.

³ BOA. A. AMD. No: 31/20, 20 Ramazan 1267 (19 Temmuz 1851). İstanbul'daki camilerde görevlendirilen Kürsü Şeyhlerinin atanma belgelerinden, hangi camilerde Cuma namazı kılındığını ya da İstanbul'daki Selâtin Camilerini tespit etmek mümkün olabilmektedir. Buna göre, 1848 yılında atama yapılan ve dolayısıyla Cuma namazı kılınan İstanbul'daki toplam 27 cami sırasıyla şunlardır: Ayasofya-yı Kebir, Sultan Ahmet, Süleymaniye, Sultan Bayezid, Fatih, Nuruosmaniye, Sultan Selim, Eyüp, Laleli, Valide Sultan (İstanbul), Şehzade Sultan Mehmet, Valide Sultan (Üsküdar), Üsküdar'da Ayazma yakınındaki Cami, Bahçe-i İstavroz'daki Cami, Valide Sultan (Hasköy), Selimiye (Üsküdar), Nusret (Tophane Meydanı), Hidayet (Bab-ı Bahçe), Adliye (Üsküdar'da Şemsi Paşa Sarayı'nda), Tefikiye (Karadeniz Boğazı Akıntı Burnu), Adliye (Beşiktaş civarında), Rami Çiftliği'ndeki Kışlak-ı Hümayun'daki Cami, Atariye (Çırağan Sarayı civarında), Hamidiye (Mirgun), Süleymaniye (Beşiktaş civarında), Valide Sultan (Yeni bahçe civarında Bimarhane'de), Cedid-i Hümayun (Yahya Efendi civarı). Bkz. BOA. Cevdet Maarif,

2. Hutbe Konularının Belirlenmesi ve Üslup

Hutbe mecmuaları incelendiğinde, öncelikle Cuma hutbelerinde yer verilen konuların zaman esasına bağlı olarak belirlendiği görülmektedir. Mecmualardaki hutbeler hicrî takvime göre ilk ay olan Muharrem'den başlamakta ve her ay için 4 hutbeye yer verilmektedir. Bu aylar ya da haftalar içerisinde dînî açıdan önem taşıyan Ramazan, bayram ya da kandil günleri varsa o haftaların hutbelerinde bu konular üzerinde durulmaktadır. XVIII. yüzyılın başına ait bir hutbe mecmuası bu özellikleri taşımaktadır¹. Mecmuada, Muharrem ayından başlanarak her ayla ilgili olarak her haftaya birisi gelmek üzere toplam 4 hutbe hazırlanmış, her ay içerisinde bayram, kandil gibi özel bir gün varsa, onun rastladığı haftaya o konuyla ilgili hutbe konulmuştur². Mesela, Muharrem ayında Aşure ile ilgili iki, Rebiülevvel içinde Mevlid kandili ile ilgili iki hutbe, Ramazan'da Kadir gecesini ile ilgili hutbeler bulunmaktadır³. Yine aynı mecmuada Ramazan ayı içerisinde "itıkaf" konusunda iki hutbe, devamında Ramazan Bayramı ile ilgili bir hutbe bulunmaktadır⁴.

Aylar takip edilerek hazırlanan diğer bir mecmua da Yazma Bağışlar 2776 numarada kayıtlıdır. Burada da her ay için 4 hutbe bulunmakta, yine o ay içinde dini özelliği olan bir zaman varsa o konu ile ilgili bir hutbeye yer verilmektedir. Mesela Receb ayı içinde Miraç, Şaban ayında Berat kandilleri, Ramazan'da Kadir gecesini, Zilhicce içinde ise Kurban Bayramıyla ilgili hutbeler vardır⁵.

Söz konusu bu biçimin genel kabul görenek gelenek halini aldığı, sonraki dönemde hazırlanan matbu hutbe kitaplarında da aynı usulün takip edilmesinden anlaşılmaktadır.

No: 7594, Gurre-i Muharrem 1265 (Kasım 1848); A.AMD. No: 1/2, 1257 (1841). 1849 yılındaki atama belgesinden, bir önceki belgede yer alan son caminin çıkartıldığı, buradan itibaren şu camilerin de eklenerek sayının 29'a çıktığı görülmektedir: Cami-i Cedid-i Hümayun Mecidiye (Çırağan Sarayı civarında), Cami-i Cedid-i Hümayun (Hırka-i Saadet Dairesinde), Cami-i Cedid-i Hümayun (Ortaköy'de). Bkz. BOA. A.DVN. No: 48/2, 29 Receb 1265 (20 Haziran 1849). 1867 tarihini de kapsayan bir defterden ise bunlara Rumeli Hisarı, Mihrimah Sultan ve Valide Sultan (Dolmabahçe'de) camilerinin eklenerek sayılarının 32'ye çıktığı, Bk. BOA. Divan-ı Hümayun Ruus Defterleri, Medâris-i Âsitane-i Âliye, No: 224, daha sonra Aksaray Valide Sultan Camisi'nin eklenmesiyle 33'e ulaştığı anlaşılmaktadır. Bkz. *Ceride-i İlmiye*, 7. Sene, Evail-i Safer 1333 (Aralık 1914), Aded: 8, s. 516-517; İlmiye Salnamesi (1334:138).

¹ Süleymaniye Kütüphanesinde, Serez 1732 numarada kayıtlı ve yazma halinde bulunan 85 varaklık bu mecmuada vr.7/a'da, Sultan Mustafa Han İbn-i Muhammed Han İbn-i İbrahim adı geçmekte ve kendisine dua edilmektedir. Sözü edilen padişah, babası IV. Mehmet, dedesi ise Sultan İbrahim olan II. Mustafa'dır ve saltanat yılları 1695-1703 yıllarını kapsamaktadır.

² Hutbe Mecmuası, Serez 1732, vr. 5-15, 30-36.

³ Hutbe Mecmuası, Serez 1732, vr. 8-9, 12-13, 30-31, 39.

⁴ Hutbe Mecmuası, Serez 1732, vr. 37-38; 40-43.

⁵ Hutbeler, Yazma Bağışlar 2776/2, vr. 25-26, 29, 34, 44-45. Bu mecmuadan iki hutbe metni için, Bk. EK 5 ve 6.

Nitekim 1284 (1867-1868) tarihli, Sultan Abdülaziz dönemine ait bir hutbe mecmuasında da aynı şekilde, her ay için her biri bir haftaya ait olmak üzere dörder hutbe hazırlanmış¹, yine bayram, kandil gibi özelliği olan zamanlar için, o konuyla ilgili bir hutbeye, mesela Recep ayında Miraç konulu hutbeye yer verilmiştir². Şaban ayı için hazırlanan dört hutbeden birisi de, bu ay içerisinde yer alan Berat kandili ile ilgilidir³. Yine burada Ramazan ayı sonunda Ramazan Bayramı hakkında hutbeler⁴, ayrıca Kur'an'ın hatmi konusunda bir hutbe metni bulunmaktadır⁵.

Hutbelerde yer verilen konular arasında, söz konusu ayların faziletlerinden söz edildiği gibi⁶, güzel ahlak⁷, içkinin kötülükleri⁸ gibi konular; Fatiha, Besmele ve İhlas suresi konulu hutbeler de bulunmaktadır⁹. İlk dört halife olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi kişilerin veya büyük din âlimleri ve müctehidlerin faziletlerinin hutbelerde söz konusu edildiği de görülmektedir¹⁰.

Kafiyeli hutbeler de bulunmaktadır. Mesela Ramazan bayramı için hazırlanan bir hutbedeki her cümlelerin sonu "m" harfi ile tamamlanarak, kulağa hoş gelen bir ahenk sağlanmış olmaktadır¹¹.

Hutbelerin, zamana bağlı olmaksızın veya konulara göre ayrılmağısızın 1. 2. 3. gibi sırayla verildiği mecmualar da bulunmaktadır¹².

1330(1911-1912) tarihine ait Maarif Nezareti'nin izni ile basılan *Musahhah Hutbe Mecmuası* adlı eserin ilk kısmında hutbeler aylara göre ve her aya 4 hutbe olacak şekilde belirlenmiştir. İkinci kısımda yer alan hutbelerde ise ele alınan belirli konular işlenmektedir. Bu bölümün başında şu kayıt bulunmaktadır. "Bu makamda 48 haftanın hutbeleri ve bayram hutbeleri imam olunup bundan sonra gerek derûn-ı kitapta ve gerek kenarında eyyam-ı mübarekelerin fezâilini müşîr hutbeler ve hangi Cuma için olursa olsun mutlaka kıraat olunan hutbeler derc kılınmıştır". Sözü edilen hutbelerde şu konulara yer verilmektedir: Mevlid, Miraç, istiğfar, şükür, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Eyyüb, ulema-i izam, cihad¹³.

Hutbe metinlerinin kısa tutulduğu, bazı hutbe metinlerinde dua ve öğüt (mev'iza) kısımlarının bu adlarla kırmızı mürekkeple ayrıldığı görülmektedir.

¹ Hutbe Mecmuası. (1284:13-36).

² Hutbe Mecmuası. (1284:36-37).

³ Hutbe Mecmuası. (1284:40-41).

⁴ Hutbe Mecmuası. (1284:46-49).

⁵ Hutbeler, Yazma Bağışlar 2776/2, vr. 46-47.

⁶ Hutbe Mecmuası, Serez 1732 vr. 5-8; Esat Efendi 3716 vr. 12a-13a.

⁷ Hutbe Mecmuası, Esat Efendi 3716 vr. 10b. Bk. EK 1.

⁸ Hutbe Mecmuası, Esat Efendi 3716 vr. 11b.

⁹ Hutbe Mecmuası. (1284), s. 10-13.

¹⁰ Hutbe Mecmuası, Esat Efendi 3716 vr. 7-10a.

¹¹ Hutbe Mecmuası, Esat Efendi 3716 vr. 13ab. Bk. EK 2.

¹² Hutbeler, Hacı Mahmut Efendi 6433.

¹³ *Musahhah Hutbe Mecmuası* (1330).

Tespit edebildiğimize göre, hutbe konularının ve buna bağlı olarak metinlerinin zaman içerisinde yenilenmelerinin söz konusu olmadığı, hatta farklı dönemlerde hazırlanan veya basılan bazı hutbe kitaplarının birbirinin tamamen aynısı olduğu görülmektedir. Bu eserlerde farklı olan husus, basıldığı dönemdeki Padişahın adının zikredilmiş olmasıdır. Mesela Süleymaniye Kütüphanesinde Reşid Efendi 1377 numarada kayıtlı 96 sayfalık 1284(1867-1868) tarihini taşıyan matbu hutbe mecmuası ile yine aynı kütüphanede Uşşakî Tekkesi 39 ve Nazif Efendi 1025 numarada kayıtlı bulunan ve her ikisi de matbu, 87 sayfalık ve 1269 (1852-1853) tarihini taşıyan hutbe mecmuaları birbirlerinin tamamen aynıdır. Hatta yine Süleymaniye kütüphanesinde İd Mehmet Efendi 241/1 numarada kayıtlı olan ve 1330(1911-1912) basım tarihini taşıyan *İlaveli Hutbe Mecmuası* da yukarıda sözünü ettiğimiz üç mecmua ile yine birbirlerinin tamamen aynıdır. Yukarıda bahsettiğimiz, Reşid Efendi 1377 numarada kayıtlı matbu mecmuada yer alan Rebiülevvel ayı ile ilgili bir hutbenin, Serez 1732 numarada kayıtlı ve XVII. asrın sonlarına ait bir mecmuadaki hutbe ile neredeyse aynı olduğu görülmektedir¹. Yine Süleymaniye Kütüphanesi Serez 1732 numarada bulunan ve Padişah II. Mustafa (1695-1703)'nın adı zikredilen, dolayısıyla bu dönemde yazıldığı anlaşılan, yazma bir hutbe mecmuasında, mecmuanın vakıf olduğunun belirtildiği 1199 (1784-1785) tarihli bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıt, söz konusu mecmuanın hazırlandığı tarihten 80 yıl sonra bile kullanılmaya devam edildiğini gösterir. Doğal olarak, bu tarihten sonra da kullanıldığını tahmin etmek güç değildir. Konuyla ilgili olarak Süleymaniye Kütüphanesinde Yazma Bağışlar 2776 numarada kayıtlı ve yazma olarak bulunan diğer bir hutbe mecmuası da örnek verilebilir. Mecmuanın baş tarafındaki kapak üzerinde 1090(1679), 1103(1691-1692), 1131(1718-1719), 1133(1720-1721) tarihleri bulunmaktadır. Bu tarihler, yazmanın en azından XVII. asrın sonlarına ait olduğunu ve oldukça uzun bir zaman kullanıldığını göstermektedir. Bütün bunlardan hareketle hutbe konularının kısa fasılalarla değiştirilmediği, aynı konu ve üslupla uzun yıllar kullanıldığını rahatlıkla ileri sürebiliriz. Verdiğimiz birinci örnekte, ilk ve son mecmuanın basım tarihi arasında 60 yıl gibi çok uzun sayılabilecek bir zaman geçmesine rağmen birbirlerinin aynısı olması, ikinci örnekte de mecmuanın hazırlanmasından sonra 80 yıl sonra bile kullanılmaya devam etmesi - hutbenin asıl ve gerçek amacı olan - yaygın din eğitiminin gerçekleştiği bir iletişim ve nasihat vasıtası olmaktan tamamen uzaklaşıp, rutin olarak tekrarlanan dini nitelikli bir gelenek haline dönüştüğünü gösteren açık belgeler niteliğindedir.

Aynı hutbe konu ve metinlerinin çok uzun zaman dilimleri içinde sürekli tekrarlanması değişen zamanın doğurduğu farklılıkların ve ihtiyaçların göz ardı edildiği sonucunu ortaya koymaktadır. Bu durum da hutbelerin amacının, dîni iletişim ve bilgi aktarımının gerçekleştirilmesinin ötesinde, bir ibadetin şartının rutin olarak yerine getirilmesinden ibaret tutulduğunu açıkça göstermektedir.

Sonuç

Yaygın din eğitiminin önemli bir aracı olan hutbelerin, Osmanlı dönemine ait tarihî arka planının bilinmesi, her şeyden önce bilimsel olarak bugüne kadar üzerinde

¹ Krş. EK 3 ve 4. Eklerde, her iki hutbenin de neredeyse tamamen aynı olduğu görülmektedir. Farklı ifadeler altı çizili olarak gösterilmiştir.

çalışılmamış bir konunun aydınlanmasına ve ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır. Çalışma sonunda elde ettiğimiz sonuçlara göre, dini bilginin insanlara ulaştırılmasında önemli bir vasıta olan Cuma ve bayram hutbelerinin, bu fonksiyonu yerine getirme amacından daha çok, sadece ibadet oluşunun göz önünde tutulduğu anlaşılmaktadır. Kullanılan dilin Arapça olması gerektiğine dair oluşan kanaatin, din kaynaklı olmadığı veya böyle bir izahın amacına uygun ve doğru olmadığı ileri sürülebilir; zira hutbenin haftalık ibadet olan Cuma namazının temel şartı olmakla birlikte, aynı zamanda, cemaatin toplu olarak bulunduğu bu esnada, halka dini bilginin de ulaştırılmasının hedeflendiği, bunun da ancak o topluluğun anlayacağı bir lisanın kullanılmasıyla mümkün olabileceği gözden kaçırılmıştır. Bu durumda hutbenin asıl amacının gerçekleşmesi, namazın sonunda ayrıca bir vaaz etkinliği ile sağlanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan, hutbe mecmualarının hazırlanması, her ne kadar hatipler için hazırlık olmak üzere gerekli bir çaba ise de, mecmualarda yer alan hutbelerin gerek konu çeşitliliği gerekse konuların işlenmesi açılarından da yeterince zengin olmadığı, belirli hutbelerin uzun zaman dilimleri içerisinde değiştirilmeden aktarıldığı görülmektedir. Bütün bunlar, yaygın din eğitiminin gerçekleştirilmesinde önemli yeri olan hutbelere yeterince faydalanılmadığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Hamdi. (1339). Medresetü'î İrşad. *Sebilürreşad*. 21 (538-539), 142-144.
- Baktır, M. (1998). Hutbe. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 18, 425-428.
- Bayraktar, M. F. (1997). Türkiye'de vaizlik (tarihçesi ve problemleri). İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2001). *Osmanlılar döneminde imamlar ve bir imamın günlüğü*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- BOA. (Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi):
- A. AMD. (Bab-ı Ali Evrak Odası Amedi Kalemi), No: 1/1; 1/ 2; 1/10; 1/67; 1/81; 6/53; 6/87; 7/6; 8-78; 31/20
- A.DVN. (Bab-ı Ali Evrak Odası Divan-ı Hümayun Kalemi), No: 48/2.
- A.MKT.MVL. (Sadaret Mektubi Kalemi-Meclis-i Vâlâ), No: 31/85.
- A.MKT.NZD. (Sadaret Mektubi Kalemi-Nezaret ve Devair), No: 356/72; 408/84.
- A.MKT.UM. (Sadaret Mektubi Kalemi-Umum Vilayet), No: 415/9; 481/18; 483/42.
- Ayniyat Defterleri No: 980, s. 32
- Cevdet Evkaf. No: 27877; 28047.
- Cevdet Maarif. No: 7594.
- DH.MKT. (Dahiliye Mektubi Kalemi), No: 1553/34..
- DH.MUİ. (Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi), No: 69-2/1.
- Divan-ı Hümayun Ruus Defterleri, Medâris-i Âsitane-i Âliye, No: 224.
- İ. DH. (İrade Dahiliye). No: 101700; 45442; 69739; 81981.
- Y.A.Res. (Yıldız Resmi Maruzat). No: 130/25; 130/86; 133/27; 20/10; 58/14, 67/10; 90/110.

BOA. Y.EE. (Yıldız Esas). No: 15/28.

BOA. Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat). No: 52/38.

Ceride-i İlmiye (1332-1341). İstanbul.

Çadırcı, M. (1985). Osmanlı İmparatorluğunda askere almada kur'a usulüne geçilmesi 1846 tarihli askerlik kanunu. *Askeri Tarih Bülteni*, (10), 59-75.

Doğan, R. (1998). Cumhuriyet öncesi dönemde yaygın din eğitimi açısından hutbeler. *Dîni Araştırmalar* 1 (2), 5-51.

Doğan, Recai. (1999). Yaygın din eğitimi açısından ikinci meşrutiyet dönemine kadar vaaz ve vaizliğin gelişimine tarihi bir bakış. *Dîni Araştırmalar* 1 (3), 257-272.

Ergin, O. N. (1977). *Türk maarif tarihi* I-II. İstanbul: Eser Matbaası.

Halim Sabit. (1329). Dinin şekli-i aslisine ircaı lüzumu. *Sebilürreşad* 11 (278), 273-275.

Hutbeler. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, No: 6433.

Hutbeler. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 2776/2.

Hutbe Mecmuası. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, No: 1377.

Hutbe Mecmuası. Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, No: 1732.

Hutbe Mecmuası. Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, No: 3716.

Hutbe Mecmuası. (1284). İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İlmiye Salnamesi. (1334). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

İstanbul Müftülüğü Arşivi: "Medresetü'l Huteba talebesinin künye defteri", No: 2339.

Kırbaçoğlu, M. H. (2002). İlmihal dindarlığının imkânı üzerine. *İslamiyat* 5 (4), 109-124.

Mehmet Emin. (1335). Kürsü şeyhliği (salâtn şeyhliği). *Sebilürreşad* 17 (427-428), 88-89.

Musahhah Hutbe Mecmuası. (1330). İstanbul.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* I-III. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Prätor, S. (1997). Cuma hutbeleri ile ilgili bir araştırma üzerine incelemeler. (Notlarla çeviren: Mustafa Tavukçuoğlu). *Türkiye Günlüğü*, (48), 96-107.

Savaş, S. (1992). *Bir tekkenin dinî ve sosyal tarihi: Sivas Ali baba zaviyesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Tevcih-i cihât hakkında nizamnamedir. 8 Zilkade 1286 (9 Şubat 1870), *Düstur* (2), Birinci Tertip, s. 177-179.

Tevcih-i cihât nizamnamesi. 2 Ramazan 1331/23 Temmuz 1329 (5 Ağustos 1913), *Düstur* (5), İkinci Tertip, s. 608-617.

Tevcih-i cihât nizamnamesidir. 10 Safer 1290/26 Mart 1289 (9 Nisan 1873), *Düstur* (3), Birinci Tertip, s. 500-504,

- Tevcih-i cihât ve müteferriâtı hakkında talimatname. 9 Rebiülahir 1290 (6 Haziran 1873). *Düstur* (3), İkinci Tertip, s. 504-509,
- 3 numaralı mühime defteri (966-968/1558-1560). özet ve transkripsiyon. (1993). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Yazıcı, N. (1998). Karesi Gazetesi penceresinden Balıkesir’de dini hayat üzerine gözlemler (1916-1917). *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (37), 105-129.

EKLER

EK 1 : Esat Efendi 3716, 10 b

هذه الخطبة لحسن الخلق الحمد لله الذي خلق الانسان بقدرته من ماء مهين وصوره في احسن صورة فتبارك الله احسن الخالقين وفتح باب الخير والفضل والاحسان على المؤمنين فسبحان من زين بحسن الخلق افئدة المحبين وجعل اهله من عباده المكرمين واشهد شهادة بحجة كتابه المبين ونشهد الذي ايده بذى قوة عند ذي العرش مكين موعظة اعلموا ان الخلق الحسن صفة سيد المرسلين وافضل اعمال الاولياء والصلحاء والصديقين وهو على التحقيق شطر الدين وهو ثمرة مجاهدة المتقين وهو باب مفتوح من قلب المتعبدين الى نعيم الجنان وجوار رب العالمين فاطلبوا اكتساب حسن الخلق يا معاشر المسلمين واجتنبوا عن الاخلاق السيئة يا اهل التوحيد واليقين

Güzel Ahlak Hutbesi

İnsanı kudreti ile değersiz bir sudan yaratan ve en güzel bir biçimde şekillendiren yüce Allah’a hamdolsun. En güzel yaratan, müminlere hayır, fazl ve ihsan kapısını açan Allah ne yücedir. Kendisini sevenlerin kalplerini güzel ahlakla süsleyen, kendisini sevenleri ikram ettiği kullarından yapan Allah’ın şanı yücedir.

Apaçık kitabının delilinin şahitliği ile şahitlik ederim. Onunla (Hz. Peygamberle), arş sahibinin katında çok güçlü ve güvenilir olanla, onu (kitabı) destekleyene şahitlik ederiz.

Mev’iza :

Biliniz ki güzel ahlak peygamberlerin efendisinin sıfatı evliya, Salihler ve sıddıkların en faziletli amelidir. O, hiç şüphesiz dinin yarısıdır. Muttakilerin gayretinin meyvesidir. O, bayram yapanların kalbinden cennet nimetlerine ve âlemlerin rabbinin tarafına açılmış bir kapıdır. Ey Müslümanlar güzel ahlaka sahip olmayı arzu ediniz! Ey tevhid ve yakîn ehli, kötü ahlaktan kendinizi koruyunuz!

EK 2 : Esat Efendi 3716, 13 ab

عيد الفطر على حرف الميم سبحان مجدد الشهور والاعوام ومقلب الليالي والايام سبحان من جعل هذا اليوم عيداً لمن صام الله اكبر سبحان من علينا بالايامن والاسلام وامرنا بالصلوة والصدقة والصيام سبحان ذي اللطف والكرم والانعام الله اكبر سبحان خالق الارواح والاجسام وفالق الاصباح من الظلام سبحانه هو الملك القدوس السلام الله اكبر الحمد لله الذي فضل يوم العيد على سائر الايام واحل لنا فيه الطعام وحرم فيه الصيام وانعم علينا بالنعم الجسم والممنح العظام واشهد شهادة من قال ربي الله ثم استقام

ونشهد آه مصباح الظلام وشفيع الانام **موعظة** اعلموا ان يومكم هذا يو الاطعام والانعام ويوم الانفاق على الفقراء والايتم يوم يعرض فيه الصيام على الملك العزيز العلام ويعطى اجر الصائمين من خزائن ذي الجلال والاكرام فاستعينوا من الله تعالى على وصول المرام باخراج صدقة الفطر عن انفسكم وعن اولادكم الصغار والخدام وهي نصف صاع من بر او صاع من تمر او شعير امتثالا لامر سيد الانام واداء الدرهم احب عند ابي يوسف عليه رحمة ذي الجلال والاكرم

Mim Harfi Üzere Ramazan Bayramı Hutbesi

Ayları ve yılları yenileyen, gün ve geceleri ardı ardına getirenin şanı yücedir. Bu günü, oruç tutanlar için bayram olarak belirleyenin şanı yücedir. Allah en büyüktür. Bizi iman ve İslam ile nimetlendiren, bize namaz, sadaka ve orucu emredeninin şanı yücedir. Lütuf, kerem ve nimet sahibinin şanı yücedir. Allah en büyüktür. Ruhları ve bedenleri yaratan, karanlıklardan sabahları ağartanın şanı yücedir. O, şanı yüce olan, mülkün gerçek sahibi olan, çok övülen ve esenlik kaynağı olandır.

Bayram gününü diğer günlere üstün kılan ve bayramda bize yemeyi helal, orucu haram kılan ve bizi büyük nimetler ve hediyelerle nimetlendiren Allah'a hamdolsun. Rabbim Allah deyip sonra dosdoğru olanın şahitliğiyle şahitlik ederim. Ve onun karanlıkları aydınlatan ve insanlara şefaate eden olduğuna şahitlik ederiz.

Mev'iza:

Biliniz ki bugün yedirme ve ikram etme, fakirlere ve yetimlere sarfetme günüdür. Bugün her şeyin sahibi, her şeyi bilen, aziz olana oruçların arz edildiği, oruç tutanlara celal ve ikram sahibi olanın, hazinelerinden karşılığının verildiği gündür. Yüce Allah'tan kendiniz, küçük çocuklarınız ve hizmetçilerinizin fitr sadakalarını vermek suretiyle maksada ulaşmak için yardım dileyiniz. O (fitr sadakası) yaratılmışların efendisinin emrine uyulmak için buğdaydan yarım, hurma ve arpadan ise bir sa' olarak verilir. Celal ve kerem sahibinin rahmeti onun üzerine olsun, Ebu Yusuf'a göre dirhem olarak verilmesi daha güzeldir.

EK 3 : Serez 1732, 11 ab

خطبه ربيع الاول الحمد لله الذي قدر الايام والشهور والاعوام وفضل بعضها على بعض في رفعة المقام وجعل شهر ربيع الاول ربيعا لازهار الاسلام حيث ولد فيه سيدنا محمد عليه الصلوة والسلام وبعث فيه بالرسالة الى كافة الانام واشهد شهادة موصلة الى مشاهدة جمال الحي الذي لا ينم تشهد شهادة خالصة عن الشكوك والاهام موعظه اعلموا ان هذا الشهر شهر مولد خاتم الانبياء العظام شهر انكشف بطلوع شمس جماله استار الظلام ونصبت فيه لاعلام ولادته ثلاثة اعلام علم بالمشرق وعلم بالمغرب وعلم بالبيت الحرام فاجتهدوا رحمكم الله في احترام هذه الايام وكونوا كيوم ولدنكم امهاتكم معصومين عن الاثام واطعموا الطعام على حبه واليسوا الايتام

Rebiülevvel Hutbesi

Hamd, günleri, ayları ve yılları belirleyen, onlardan bazılarını diğerlerine makamca üstün kılan, Rebiülevvel ayını – salat ve selam onun üzerine olsun – kendisini bütün mahlukata elçi olarak gönderdiği efendimiz Muhammed'in doğumundan dolayı İslam çiçeklerinin baharı kılan Allah'a mahsustur. Uyumayan, daima hayat sahibi olanın cemaline kavuşmaya ulaştıran şahitlik ile şehadet ederim. Ve bütün vehim ve şüphelerden uzak bir şahitlikle şahitlik ederiz.

Mev'iza :

Biliniz ki bu ay büyük peygamberlerin sonuncusunun doğduğu, cemel güneşinin doğuşu ile karanlık perdelerinin kaldırıldığı, doğuşunu ilan için doğuya, batıya ve Beyt-i

Haram'a olmak üzere üç bayrağın dikildiği bir aydır. Bu günlere hürmet etme hususunda çalışınız ki Allah size merhamet etsin. Böylece annenizin sizi doğurduğu gündeki gibi günahlardan korunmuş olasınız. Sevdiğiniz yiyecekleri ikram ediniz, yetimleri de giydiriniz.

EK 4 : Hutbe Mecmuası. (1284), s. 21

خطبه ربيع الاول الحمد لله الذي قدر الايام والشهور والاعوام وفضل بعضها على بعض في رفعة المقام وجعل شهر ربيع الاول ربيع الازهار والاحلام حيث ولد فيه سيدنا محمد عليه الصلوة والسلام وبعث فيه بالرسالة الى كافة الانام تشهد شهادة موصلة الى مشاهدة جمال الحي الذي لا ينام ونشهد الذي ارسله الله تعالى كافة للانام صلى الله موعظة اعلموا ان هذا الشهر شهر مولد خاتم الانبياء العظام شهرا كشفت بطلوع جماله استار الظلام ونصبت الاعلام ولادته ثلاثة اعلام علم بالمغرب وعلم بالمشرق وعلم بالبيت الحرام فاجتهدوا رحمكم الله في احترام هذه الايام وتكونوا كيوم ولدتمكم امهاتكم معصومين من الانام

Rebiülevvel Hutbesi

Hamd, günlere, aylara ve yıllara hükmeden onlardan bazılarını diğerlerine yüce makamında üstün kılan, Rebiülevvel ayını – salât ve selam onun üzerine olsun – kendisini bütün mahlukata elçi olarak gönderdiği efendimiz Muhammed'in doğumundan dolayı rüya ve çiçeklerin baharı kılan Allah'a mahsustur. Uyumayan, daima hayat sahibi olanın cemaline kavuşmaya ulaştıran şahitlik ile şehadet ederiz. Ve bütün mahlukata onu gönderen yüce Allaha şahitlik ederim.

Mev'iza :

Biliniz ki bu ay büyük peygamberlerin sonuncusunun doğduğu, cemalinin doğuşu ile karanlıkların perdesinin kaldırıldığı, doğuşu ile doğuya, batıya ve Beyt-i Haram'a olmak üzere üç bayrağın dikildiği bir aydır. Bu günlere hürmet ederek Allah'ın size olan rahmetine ulaşmaya çalışınız ki annenizin sizi doğurduğu gündeki gibi yaratılmışlardan korunmuş olasınız.

EK 5 : Yazma Bağışlar 2776-2, 25 ab

خطبه رجب الحمد لله الذي هدانا للاسلام والايمن الرحمن الذي علم القرآن خلق الانسان علمه البيان وفضل نبينا محمدا شلى الله عليه وسلم بخير الملل والاديان وجعل رجب مرجبا معظما على ممر الازمان و اضافه الى ذاته المتعالية عن الزمان والمكان واشهد خالق الانس والجان ونشهد الذي نسخ دينه سائر الاديان **موعظه** اغتنموا بهذا اليوم ايها الاخوان فانه اول يوم الجمعة في شهر الملك المنان شهر ينال فيه الرحمة والرضوان شهر يدرك فيه النجاة من دركات النيران شهر يعصم به من مكائد احزاب الشيطان واحذروا من الجور والعدوان والطغيان فان الله يأمر بالعدل والاحسان اسعدني الله واياكم بان رزقنا جنتين ذواتي افنان وعصمني واياكم من الخذلان والخسران

Receb Hutbesi

Bizi İslam'a ve imana ulaştıran Allah'a hamdolsun. O, Kuran'ı öğreten, insanı yaratan, ona beyanı öğreten – Allah'ın salât ve selamı onun üzerine olsun - peygamberimiz Muhammed'i ümmetlerin ve dinlerin en güzeli ile üstün kılan, heybetli olan Receb (ayını) zamanın akışı içerisinde azametli kılan, onu (bu ayı) zaman ve mekandan beri olan zatına izafe eden Rahman'dır. İnsanların ve cinlerin yaratıcısına şahitlik ederim. Dini, diğer dinleri geçersiz kılan şahitlik ederim.

Mev'iza:

Bugünü ganimet bilin. Zira o, çok lütfeden hüküm sahibinin ayının ilk cumasıdır. Rahmete ve hoşnutluğa erilen aydır. Cehennem derinliklerinden kurtuluşa kavuşulan

aydır. Şeytanın taraftarlarının hilelerinden korunulan aydır. Aşırılıktan, düşmanlıktan ve zulümden sakının zira Allah adaleti ve ihsanı emreder. Allah beni ve sizleri türlü ağaçlarla dolu iki cennetle rızıklandırısın. Hüsran ve zilletten beni ve sizi korusun.

EK 6 : Yazma Bağışlar 2776-2, 29 ab

خطبه برات الحمد لله خالق الارض والسموات وجاعل النور والظلمات و غافر الذنوب والخطيئات فسبحان الذي اختار بحكمته ليلة البرات من بين الياالي والاقوات وشرفها بتنزيل الرحمة والبركات واشهد شهادة موصلة الى رياض الجنات ونشهد شفيع العصاة في يوم العرصاة موعظه حاسبوا انفسكم قبل قدوم ليلة البرات وانظروا الى اعمالكم الماضية من المعاصي والطاعات فان في تلك الليلة تكتب البروات وهي من السنة الى السنة من اعمال البريات من الخير والشر والحركات والسكنات وتبوا الى الله تعالى عن جميع الذنوب والخطيئات قال رسول الله ان الله تعالى ليطلع في ليلة النصف من شعبان فيغفر لجميع خلقه الا لمشرك او مشاحن

Berat Hutbesi

Yeri ve gökleri yaratan, nuru ve karanlıkları var eden, günah ve hataları affeden Allah'a hamdolsun. Geceler ve vakitler arasında hikmeti ile berat gecesini seçen ve rahmet ve bereketini indirerek onu şereflendiren yüce Allah'tır. Cennet bahçelerine ulaştıran şahitlik ile şahadet ederim. Arasat gününde günahlara şefaate edene şahitlik ederim.

Mev'iza:

Berat gecesini gelmeden önce nefislerinizi sorgulayınız, geçmişte yaptığınız iyilik ve kötülükleri gözden geçirin. Çünkü bu gece, seneden seneye insanların hayır olsun, şer olsun amelleri hakkında beratları yazılır. Bütün günah ve hatalarınızdan dolayı Allah'a tevbe ediniz. Rasûlullah (as) şöyle buyurdu: Allah Teala Şaban (ayının) ortasındaki gecede tecelli eder ve müşrik ve kindarlar hariç bütün yarattıklarını bağışlar.